

Pernyész Anita

Identitás(keresés) Lakatos Menyhért Füstös képek című regényében

Nem régi keletűek azok a törekvések, amelyek föltérképezni igyekeznek a magyarországi cigány irodalmat. Ezek túlnyomó része a cigány irodalom ontológiai státusával, a befogadás problémáival és csak néhány kiválasztott művel foglalkoznak kitüntetett szempontok alapján. Ez alól kivételt képeznek a cigány népmesék, amelyekről jelentősebb tanulmányok már körülbelül negyven éve folyamatosan jelennek meg. Természetesen a cigány irodalom létmódjával, befogadásával, általános kérdéseivel is szükséges foglalkozni, de úgy tűnik, bizonyos aránytalanság mutatkozik abban a tekintetben, hogy szinte teljesen hiányoznak az egyes művekre vonatkozó elemző tanulmányok. A magyarországi cigány irodalom egyik alapművéről, Lakatos Menyhért *Füstös képek* című regényéről elengedhetetlen beszélni, mert egy olyan problematika, az identitás keresése, nevezhető meg benne, amelyet jóllehet először a pszichológiában és a szociológiában használtak, az utóbbi évtizedekben elterjedni látszik az irodalomtudományban, történelemben és politológiában is.

Az irodalmi műveket pszichológiai szempontok szerint is lehet, érdemes értelmezni. Ezek a tanulmányok a pszichológiai elméletek segítségével főként azt mutatják be, hogy egy adott műben a szereplők, csoportok miként viselkednek, milyen stratégiákat alkalmaznak például identitásuk megőrzésére. Hazánkban többek között Halász László¹, Hankiss Elemér², Bókay Antal³ foglalkozott az irodalompszichológia témakörével. Fontos viszont leszögeznünk, hogy ezeknek a szövegeknek kétféle típusa létezik: az első csoportba például László János és Vincze Orsolya *Megküzdési formák Jókai Mór Erdély aranykora című regényében* tanulmánya sorolható, itt ugyanis az irodalmi mű eszközként van jelen a pszichológiai eredmények igazolására. A másodikba Kalocsai Katalin *Még létre sem jött, de már elveszett* című tanulmánya sorolható, amely középpontjában az irodalom áll, a pszichológiai eredményeket ez alá rendelik.⁴ Úgy vélem, Lakatos Menyhért regénye kifejezetten alkalmas a második típus alapján való elemzésre.

1 Halász László: *Irodalompszichológiai vizsgálatok*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1971.

2 Hankiss Elemér: *Az irodalmi mű mint komplex modell*. Budapest, Magvető. 1985.

3 Pszichoanalízis és irodalomtudomány: szöveggyűjtemény. Szerk.: Bókay Antal–Erős Ferenc, Budapest, Filum, 1998.

4 Vö. Kalocsai Katalin: *Még létre sem jött, de már elveszett*. In: *Az értelmezés szükségessége. Tanulmányok Kertész Imréről*. Szerk.: Schreibern Tamás–Szűcs Zoltán Gábor, L'Harmattan Kiadó, 2002, 53–67. és Vincze Orsolya–László János: *Megküzdési formák Jókai Mór Erdély aranykora című regényében*

Lakatos a magyarországi cigány⁵ próza úttörőjeként 1975-ben adta ki *Füstös képek* című regényét, amely máig hatással van a cigány írónemzedék prózájára. A regényben egy kislány fenyegetett környezetben történő identitáskeresését követhetjük nyomon, értelmezésemhez elsősorban Erik H. Erikson és Glynis Breakwell elméleteire támaszkodom.

Az *identitás* fogalma széles körben használt kifejezés, ezt fogalmazza meg sajátos módon Pataki Ferenc is.⁶ Erik H. Erikson, szociálpszichológiai kutatásai során, az identitás keresését egy folyamatként írta le. A személyiség fejlődésének nyolc szakaszát állapította meg: csecsemőkor, kisgyermekkor, óvodáskor, iskoláskor, serdülőkor, fiatal felnőttkor, felnőttkor, időskor. Ezek közül részletesebben a serdülőkort emelem ki, amely a 12 és 20 év közöttieket érinti: a serdülő tudatosan elkezd gondolkodni önmagáról és saját helyét keresi a világban, szakít a múlttal, új célokat és eddig nem tapasztalt vágyakat ismer meg. Ennek a szakasznak a krízise az identitás és a szerepkonfúzió között húzódik.⁷ Az egyén énképe több olyan összetevőt tartalmazhat, amely nehezen összeegyeztethető az énkép más összetevőivel. Az is nehézséget okoz, hogy ezek közül az énképek közül nem könnyű kiválasztani, hogy melyik áll legközelebb az egyén alakuló identitásához, voltaképpen bizonyos szempontból erre irányul az identitás keresése. Az egyén arra törekszik, hogy megtalálja a személyiségéhez leginkább illő magatartásmintákat és az ennek védelméhez szükséges stratégiákat.⁸ Erős Ferenc is egy állandó körforgáshoz hasonlítja azt a jelenséget, amelyben az egyén szocializációja során folyamatosan újradefiniálja saját magát – és másokat is.⁹ Az állandó konfliktusok megoldása egyre magasabb szintre való lépést jelent, amelyekben eleve „kódolva” vannak az újabb konfliktusok, ezek próbára teszik az „ént” és az identitást, majd ha ezek a konfliktusok megoldódtak vagy elhárultak, az egyén egy másik szintre lép, vagyis egy újabb körforgásba csöppenünk bele. Ezek a kihívások a társadalmi élet különböző szintjein és szféráiban jelennek meg, például testi, életkori és nemi sajátosságokban, az egyén mindennapi élethelyzeteiben, vagy csoportok tagjaként.¹⁰

Ezt a folyamatot megzavarhatják külső tényezők, amelyek az egyéntől függetlenek, ilyen lehet például a történelmi előzményekből¹¹ is következő politikai és szociológiai környezet vagy a rasszizmus. Ezek olyan társadalmilag szervezett fenyegetések, amelyek az egyén identitását annak személyes és szociális lényegében is egyaránt megkérdőjelezik,

http://narrativpszichologia.pte.hu/files/tiny_mce/VINCZE/megk%C3%BCzd%C3%A9si%20form%C3%A1k%20Jokai%20Erdely%20aranykoraban%20SZEMLE.pdf (letöltés: 2010.05.25.)

5 Tanulmányomban a „cigány” kifejezést fogom használni. Manapság a „cigány” szó pejoratív tartalmúvá vált, én természetesen nem emiatt használom, hanem azért, mert számomra nincsen pejoratív tartalma.

6 „Némiképp lehangoló, midőn az e megtisztelő alkalommal elemzésre és bemutatásra kizemelt téma [...] nevezetesen az identitás [...]»már-már olyan bazárian divatosá (lett), melyhez szólni szinte tiltja a jóízlés«” Pataki Ferenc: *Identitás – személyiség – társadalom*. In: *Megismerés, előítélet, identitás. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény*. Szerk.: Erős Ferenc, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998, 360.

7 Erik H. Erikson: *Az életciklus: az identitás ontogenezise*. In: *Megismerés, előítélet, identitás. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény*. Szerk.: Erős Ferenc, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998, 297–298.

8 Carver, Charles S.–Scheier, Michael F.: *Személyiségpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 302.

9 Erős Ferenc: *Az identitás labirintusai*. Janus/Osiris, Budapest, 2001, 23.

10 I. m. 74–75.

11 Ilyen történelmi előzmény lehet például a holocaust, amely a rasszizmus abszolútumig vitt változata.

érvénytelenítik, végső soron pedig az identitás (és a személy) eltörlését – akár képletesen vagy fizikailag – eredményezhetik¹². Az ilyen körülmények között felnövő fiatalok identitását nevezi Glynis Breakwell „*fenyegetett identitásnak*”. Breakwell megkülönböztet intrapszichikus, interperszonális és csoportközi szinten működő megküzdési stratégiákat. Az intrapszichikus stratégiák a fenyegetett identitás érzelmi és kognitív működését, valamint értékrendszerét foglalja magában. Ezzel szemben az interperszonális stratégiák az egyén más emberekhez való viszonyára vonatkozó cselekvéseket határozzák meg, és ezáltal próbálják meg az identitásfenyegetéseket megszüntetni vagy minimális szintre csökkenteni. A csoportközi stratégiák a csoportok önértékelését, a róluk alkotott külső képet és a társadalomban elfoglalt helyüket próbálják befolyásolni.¹³ Bizonyos értelemben mindenki fenyegetett identitásúnak számít, hiszen életünk során ki vagyunk téve identitásunkat fenyegető konfliktusoknak. A szubjektum az ilyen helyzetekre különböző stratégiákat dolgoz ki. Breakwell négyféle megküzdési módot különít el: az *elszigetelődést* 'isolation', a *negativizmust* 'negativism', a „*passing*”-ot 'passing', vagyis az észrevétlenné válást, és végül *behódolást* 'compliance'. Az *elszigetelődés* során az egyén úgy igyekszik lecsökkenteni a fenyegetettség hatását, hogy elkülöníti magát az emberektől. Ezzel elkerüli a stigmatizáció által keltett visszautasítással és agresszióval járó konfliktushelyzeteket is. Az egyén viszont mégsem érzi magát megkönnyebbülve, hiszen a probléma továbbra is fennáll, jelképévé pedig maga a bezárkózás válik. A *negativizmus* az elszigeteléssel ellentétes lelkiállapot. A szubjektum egy külső forrásból származó nyomás vagy követelmény ellen cselekszik, vagyis visszautasítja vagy az ellenkezőjét teszi annak, amit elvárnak tőle. A *passing* leplezkedést jelent. A fenyegetett identitással való megküzdés szempontjából az egyén az észrevétlenné válás taktikáját követi. A *behódolás* stratégiája során a fenyegetett helyzetben lévő személy elfogadja és betartja azokat a „játékszabályokat”, amelyek meghatározzák, hogyan kell viselkednie a fenyegetett helyzetben.¹⁴ Ezek a stratégiák többnyire megfigyelhetők a *Füstös képek* elbeszélőjének viselkedésében is, ahogy a későbbiekben még látni fogjuk.

A regény elemzése során az identitás három típusával foglalkozom: a *személyes*, a *szociális* és a *nemi identitással*. Igyekszem feltárni, hogy az elbeszélő milyen konfliktusokkal kerül szembe önazonossága megteremtésében. A személyes identitás az egyén önmagával való azonosulása, amely saját létének, folyamatos létezésének élménye. A *szociális identitás* szorosan összefügg a *személyes identitással*; az egyénben „*személyközi interakciók alanyaként és tárgyaként, különféle csoportok tagjaként*”¹⁵ kifejlődik *szociális identitása* is. A *nemi identitás* az egyénnek azt a meggyőződését jelenti, hogy melyik nemhez tartozik.¹⁶

12 Erős Ferenc: *Az identitás labirintusai*. Janus/Osiris, Budapest, 2001, 74.

13 I. m. 77.

14 Breakwell, Glynis: *Coping with threatened identities*. 1986,

<http://www.google.com/books?id=wxEOAAAQAAJ&lpg=PR9&ots=flwZu35nOh&dq=Breakwell%3A%20coping%20with%20threatened%20identities&lr&hl=hu&pg=PP1#v=onepage&q&f=false> (letöltés: 2010. 04. 10.)

15 Erős Ferenc: *Az identitás labirintusai*. Janus/Osiris, Budapest, 2001, 26.

16 Buda Béla: *A nemi szerep problémája*. In: *Megismerés, előítélet, identitás. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény*. Szerk.: Erős Ferenc, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998, 428–429.

„De hát akkor ki vagyok?”¹⁷ – teszi fel a kérdést a *Füstös képek* ifjú elbeszélője¹⁸ saját magának. Nyilvánvalóan nem a nevére kíváncsi (természetesen nagyon is tudja, hogyan hívják, bár ez soha nem derül ki a regényben). Akkor vajon mire kíváncsi? Vagy miért teszi fel magának ezt a kérdést? Az elbeszélő saját identitását keresi.

A regény egy történettel kezdődik, amit az elbeszélő mesének hív. Minden átmenet és bevezető nélkül kapcsolódunk az elbeszélésbe, és végig ezt a folytonosságot érezhetjük, amit olykor-olykor megszakítanak kisebb anekdoták, legendák a múltból. Ez a folytonosság áttételesen eszünkbe juttathatja az identitás folytonosságát. A történet mesével való indulása¹⁹, majd a regény végén az üldöztetés, diszkriminációvá válása mutatja, hogy a regény elején még a mesékben élő gyermek a realitásba érkező felnőtté válik. Ez nem történik zökkenőmentesen. A főszereplőnek sok megpróbáltatáson kell átesnie, nehéz feladatokat kell megoldania, hol „belső erők”, hol pedig „külső erők” hatására. Minden egyes kihívás segítségével közelebb lép a felnőtté váláshoz, egyben saját identitása, személyisége formálásához. A történet tehát nemcsak identitáskeresés, hanem beavatódás is a felnőttek világába, és mint ilyen, szükségserű, hogy megpróbáltatásokkal járjon.

Gyermekkorban a személyiségformálás és a szociális identitás kialakulásának fontos helyszíne az iskola. A főszereplőt, bár okos, osztálytársai nem tekintik velük egyenértékűnek. Nem ezek az első pillanatok, amikor a fiú szembesül hovatartozásával, és annak negatív megítélésével. Ha nem történne vele az a malőr, vagyis nem lövi meg az igazgató, nem lenne esélye a továbbtanulásra. Az elbeszélő kezdetben örül az új ruhának, iskolai felszerelésnek, de hamar rá kell döbennie, hogy a ruha, bár eltakarja testét, származását nem leplezheti, ráadásul a városi, jó nevű iskolában még élesebben jelennek meg a származásával kapcsolatos ellenérzetek.

Serdülőkorban fontos szerepe van a kortárs csoportok véleményének saját identitásunk kialakításában.²⁰ A probléma viszont nemcsak abban nyilvánul meg, hogy az elbeszélőt mások negatívan ítélik meg. Valójában kialakulóban lévő identitását fenyegetik ezek a konfliktusok. Az ilyen fenyegetett helyzet többféle reakciót válthat ki, de mindegyik az „én” védelmét tartja szem előtt. Az elbeszélő a breakwelli értelemben vett *behódolás* stratégiájának segítségével próbál alkalmazkodni.²¹ A *behódolás* azzal jár, hogy igyekszünk felvenni a csoport által előírt viselkedési előírásokat és az elvárások szerint teljesíteni. Az elbeszélő eleinte elfogadja ezeket a szabályokat, hiszen nem szít verekedést, nem kezdeményez konfliktust senkivel, jól tanul. Ez azonban nem válik be. A tanárok nem ismerik el tudását, nem szólítják fel az órákon, csak mosolyognak rajta. A várt eredményt, vagyis tanárai elismerését és a társai elfogadását, nem éri el. Így

17 Lakatos Menyhért: *Füstös képek*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2000. A regény további hivatkozásaiban csak az oldalszámot fogom jelölni.

18 Dolgozatomnak nem témája a 'regény hangjával' kapcsolatos problémák. Thomka Beáta beszél arról, hogy ebben a kérdésben eltérnek a vélemények; én a következő kifejezéseket használom a 'regény hangja' terminus helyett: elbeszélő, narrátor, főszereplő, fiú. Lásd: Thomka Beáta: *Beszél egy hang. Elbeszélők, poétikák*. Kijarat Kiadó, Budapest, 2001.

19 A történetet mesének hívja az elbeszélő, valószínűleg azért, mert az emberi emlékezet hajlamos kiszínezni vagy másként értelmezni a történéseket, ez az aktus emlékeztet a mesére.

20 Erik H. Erikson: *Az életciklus: az identitás ontogenezise*. In: *Megismerés, előítélet, identitás. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény*. Szerk.: Erős Ferenc, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998, 320.

21 Breakwell, Glynis: *Coping with threatened identities*. 1986.

<http://www.google.com/books?id=wxEOAAAQAAJ&lpq=PR9&ots=flwZu35nOh&dq=Breakwell%3A%20coping%20with%20threatened%20identities&lr=&hl=hu&pg=PP1#v=onepage&q&f=false> (letöltés: 2010.04.10.)

a *behódolás* stratégiája nem vezet eredményre: „*Hasztalan teltek a hetek, idegen maradt számomra minden és mindenki.*” (97.) Egy sikertelen felelési kísérlet után pedig teljesen összeomlik ez a mechanizmus.

Az elbeszélő választás elé kényszerül: folytassa az iskolát, avagy ne.²² A dilemma azonban ennél jóval bonyolultabb. Itt nemcsak az a kérdés, hogy folytassa-e az iskolát, hanem az, hogy milyen utat választ magának: vagy tanul, és akkor olyan lehetőségek nyílnak meg a számára, amelyekről Cigánypárizsban még álmodni sem mernek az emberek, azaz kiszabadul a putrik világából, vagy örökre ott marad. Saját életéről kell döntenie, saját identitását kell kijelölnie. Amikor egy megküzdési mód, jelen esetben a *behódolás* stratégiája kudarcot vall, akkor az egyén kénytelen felülvizsgálni identitását és más stratégiát választania. „*Értettem, hogy nem az ágyról beszél, de nem is az ébren maradásról. Szó nélkül elővettem az órarendemet. Ha ugyan nagyon kevés lapot olvastam el a könyvekből, de az ő szavai visszhangzottak bennem, ami többet ért az eddigi szajkózásnál. Eleinte csak kötelességből, de később már magantól is rájöttem, hogy ha igazán fenn akarok maradni, akkor kétszer annyit kell tudnom, mint másoknak.*” (99.) A válasz tehát megszületett, az elbeszélő az iskolát és a tudást választotta, vagyis kijelölt önmagának egy olyan identitást, amit el kíván érni. A *behódolás* helyett pedig a szintén breakwelli értelemben vett *negativizmus* stratégiáját választja.²³ A *negativizmus* az a lelkiállapot, amikor a szubjektum készletetést érez, hogy egy külső forrásból származó nyomás vagy követelmény ellen cselekedjen. Ez egyre fokozatosabban erősödik az iskolában, majd pedig az iskolából való menekülés során csúcspontot ér. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy ez az ellenállás nem az iskolával szemben bontakozik ki. Továbbra is jól teljesít, sőt tanárai elismerését is sikerül megszereznie. Ez az ellenállás a gúnyolódó társakkal szemben nyilvánul meg: „*Fizikai erőm és vakmerőségem a nyílt gúnyolódásoknak elejét vette, mindenki meggondolta, mielőtt elhatározta narrátort valami jó tréfára.*” (101.)

Az olvasás volt az a másik élmény, amely a narrátor számára segített tudatossá tenni választását: Khandi, Cigánypárizs nagy mesemondója, könyveket hozott putrijába, és az elbeszélőnek kellett ezeket felolvasnia. (64.) A felolvasás tulajdonképpen ugyanúgy zajlott, mint a mesemondás: a cigányok áhítattal hallgatták. Egy lényeges dolog viszont megváltozott: beköltözött a nem orális irodalom a putriba. Az olvasni tudás felértékelődött, nemcsak a cigányok között, hanem a főszereplő gondolkodásmódjában is: „*Sokat dicsérték érte [ti. a cigány hallgatóság]. – Úgy olvas, mint a vízfolyás – mondták. Itt nem az író kapta a babért, hanem az olvasó. Sőhajtoztak a szünetben. – De jó, aki tud olvasni!*” (67.) A dicséret, amit ezeken az alkalmakon kapott, megerősítéssel bírt, hatására még jobban tudatosodott a narrátorban, hogy az iskolát kell választania.

A tanárok egyre jobban kezdték felismerni a fiú tehetségét. Nemcsak a tornatanár és az énektanár²⁴, hanem akit legjobban megkedvelt, a rajztanár, Garabuczi tanár úr is.

22 „*Választhatsz te is, most lefekszel, vagy fenn maradsz.*” (99.)

23 Breakwell, Glynis: *Coping with threatened identities*. 1986.

<http://www.google.com/books?id=wxEOAAAQAAJ&lpg=PR9&ots=flwZu35nOh&dq=Breakwell%3A%20coping%20with%20threatened%20identities&lr&hl=hu&pg=PP1#v=onepage&q&f=false> (letöltés: 2010. 04. 10.)

24 Nem véletlen, hogy a tornatanár és az énektanár kedveli meg. Az énektanár elismerése, úgy vélem, burkolt utalás lehet a cigányok muzikalitására. A tornatanárt pedig „*A tornaórákon végzett félelmetes mutatóványaim, amelyek a vándorcirkuszosok halált megvető bátorságát utánozták*” (101.) győzték meg arról, hogy a fiú komolyan veszi az iskolát. Mellékesen megjegyzem, hogy a főszereplő talán ezekkel a gyakorlatokkal nemcsak a tornatanár szimpátiáját próbálta kivívni, hanem társaiét is. Sajnos azonban míg Cigánypárizsban ez a fajta vakmerőség lelkes hívekre talált, az itt nem több egy „*vándorcirkuszos mutatóválnál*”.

Ő volt az, aki először megbízott a fiúban, és akkor is mellé állt, amikor többször is lopással gyanúsították. Ezek a negatív szituációk a főszereplő jellemfejlődése tekintetében pozitív hatásnak könyvelhetőek el. Az igaz, hogy lopással vádolták, de a tanárok megvédték a fiút az igazságtalanságokkal szemben, vagyis ez megerősítésértékű a fiú nyiladozó identitásában. Garabuczi pedig mint identitás minta jelenik meg az elbeszélő előtt.

A főszereplőt megvédte az iskola az igazságtalanságokkal szemben – a történelmi helyzettel szemben viszont már nem tudta. A II. világháború előszeleként fölerősödött az intolerancia, a „faji szempontok” állami támogatást nyertek, pontosan akkor, amikor az elbeszélő rátalált identitásának egy nagyon fontos mozzanatára: *„Mert cigány vagyok.”* (378.) Egy szerelmi élmény tisztázza benne, de a háború előszelében kialakult helyzet erősíti fel ezt. A helyzet akkor változik meg élesen, amikor az 1939. évi második zsidó törvény hatására a gimnáziumban mindenkinek igazolnia kell, hogy nem zsidó származású, aki az volt, elküldték az iskolából. A főszereplőnek nem kellett bizonyítania, a tanárok számára cigány származása nyilvánvaló volt. Garabuczi tanár úr sejtése, miszerint jobb lenne, ha lenne magyar elődje, hamarosan beigazolódott. A Horthy Miklós névnapjára rendezett ünnepség lényegében ürügy volt arra, hogy őt is elkeressék az iskolából.

Említettem, hogy az elbeszélő a *behódolás* stratégiája helyett a *negativizmust* választotta diáktársaival szemben. Most sem hagyja, hogy az ünnepségre fahusángokkal felsorakozott tanulók elérjék céljukat, vagyis azt, hogy az elbeszélőt megverjék és megalázzák. A főszereplő úgy dönt, hogy identitását és saját fizikai létét megvédi. Ez a választás nem tudatos: *„ebben a pillanatban megszűntem gondolkodni, a vak indulat kerített hatalmába”*. (375.) Az ünnepség szervezőjét és identitásának legfőbb fenyegetőjét megveri. Így most már indokuk is lesz az ellene vonulónak. Az viszont a főszereplőt nem érdekli ebben a helyzetben, hogy okkal vagy ok nélkül támadják meg, az elsődleges cél a menekülés lesz. Az ebben a pillanatban eszébe jutó első személy Garabuczi tanár úr, akit figyelmeztetnie kell.

Garabuczi tanár úr meglepődik a fiú tétlen, de nem hibáztatja. A főszereplő nem érti, miért történik mindez. Valójában mindig szembe kellett néznie az előítéletekkel, de érezte ő is, hogy ez most más. Más, mert nemcsak egyszerűen piszkálják, hanem életére törnek, identitását fenyegetik, amit nem tud tovább túrni. De miért van mindez? A tanár átvitt értelemben válaszol neki: *„Megint eladó a haza, fiam, és a vevő finnyás.”* (380.) A fiú megérti a mondat jelentését, keserűség önti el szívéét: *„Szerettem volna azt mondani, hogy adják, hisz az övék, de éreztem, hogy összeszorul a torkom, hat esztendő gyöngyökkel díszített küzdelem hullott a lábam elé szárnyaszegetten, velük haldoklott minden vágyam, minden álmom.”* (380.) Bár a regényben úgy tűnik, sokszor bántják, megalázzák, ő mégis folytatja az iskolát. Meg szeretné mutatni, a diáktársaival, Cigánypárizsban, a családjának, és nem utolsósorban önmagának is, hogy mire képes. Hisz abban, hogy tanulás által feljebb emelkedhet, kiléphet mostani világából. Ez a kitágulni látszó jövő pedig egy pillanat alatt zsugorodik össze és foszlik semmivé. Éveken keresztül harcolt, küzdött diáktársaival, tanáraival, a tananyaggal, végre elérte, hogy elismerjék, bizonyos tekintélyt is szerzett az iskolában, nem utolsósorban kijelölte maga számára a „vágyott identitást”, amit el akart érni, és most mindennek vége. Az álmainak, a vágyainak egyaránt. Erre az elbeszélő csak egy dolgot képes mondani: *„Nem értem én ezt, tanár úr – sóhajtottam.”* (380.) Pedig nagyon is érti. Csak nem akarja érteni. Szándékosan nem akar mélyebben belegondolni, saját identitását akarja megvédeni a tudatlanságba való meneküléssel is. *„Talán jobb is ... ügyis annyit érünk vele”* (381.) – ért egyet vele a tanár úr. A tanár felmentését nem fogadták el, megkapta a katonai behívóját, nem tehet mást, mint sorsát elfogadja és a behódolás stratégiáját választja. Diákjának viszont nem ezt tanácsolja: *„a maga ügyét csak úgy lehetett*

elintézni, ahogy elintézte, fiam. Nagyon megovigsztal, mert tudásszomja és rendkívüli szorgalma mellett megtartotta emberi mivoltát, nem alázkodott meg csak azért, hogy szolgálhassa őket.” (381.) Talán ezek a mondatok tekinthetők a regény kulcsmondatainak. Vannak olyan helyzetek, amikor a behódolás stratégiája nem kivitelezhető az identitás védelmében, ekkor az ellenállás stratégiáját kell választani – a tanár szerint. Tanítványának hátralevő életére a következő tanácsot adja: „vigyázzon – intett atyai jóindulattal –, nagyon nehéz napok előtt áll mindenki, ne veszítse el tiszta lelkiismeretét, egész életén keresztül szüksége lesz rá”. (381.) Ezt az „atyi tanácsot” értelmezhetjük úgy is, hogy az identitás védelmében körültekintően kell választani a stratégiák között, hiszen nem minden stratégia megfelelő identitásunk védelmében.

A fiú az üldözői elől való menekülése közben kétségbeesve próbál magyarázatot találni a történetekre, önreflexiójában nem értelmezhető a létét ok nélkül fenyegető veszély. És egyszerre megvilágosodik számára az ok: „egyszeriben tisztábban láttam. Főleg azt, hogy a baj nem az iskolában kezdődött, hanem valahol a hintók berkeiben, a nótázó nagyurak átzüllött éjszakáiban.” (389.) Vagyis nem az iskola a rossz, nem is ő, hanem a társadalom aktuális mechanizmusa. Nem érzi magát hibásnak, nem is tett semmi rosszat. Azt viszont nem tudja elfogadni, jogosan, hogy létezése a bűne. Valakinek vagy valaminek lennie kell, ami hibás a történetekért. Ekkor döbben rá, hogy az emberek ideológiája a hibás, mert az állapítja meg, mi a társadalmilag általánosan elfogadott norma. A regény idejében cigány- és zsidóüldözés kezd egyre jobban elhatalmasodni. Az elbeszélő tudja, hogy identitása érdekében harcolnia kell, de mindenki ellen nem teheti ezt.

„Az előző évekhez képest egészen felvidulva, már nem fájtak az elherdált évek, sőt úgy éreztem, hogy előbb fejeztem be az iskolát, nagy érettségi volt a ma éjszaka, egész életemben nem tanultam annyit, mint az utolsó esti órákon. Csodát vártam, és csoda történt, egész gyermekkori álmodat megsemmisítő, kiábrándító csoda. Azt hisszük, a sors gonosz, megkeserít, rabbá tesz, ezért határtalan türelmetlenséggel szidjuk, átkozzuk, pedig a mester tudja, mit csinál. Nem túrést, szenvedést, megalázkodást kíván, ahogyan azt a hamis istenek hirdetik, hanem hogy megmaradjunk embernek, acélosan, hajthatatlanul. Ezen a nagy köszörűkövön csak azok maradnak meg, akik kemények.” (389.) Az elbeszélő megkönnyebbülést érez, hogy nem pusztá létezése a bűne. Ezen a napon rengeteg tapasztalatot szerzett: úgy ment el reggel az iskolába, mint ha egy átlagos hétköznap lenne, úgy jött haza, hogy az étellel kapcsolatos legnagyobb tapasztalatait szerezte meg. Az érettségivel az ember tudását bizonyítja, rátermettségét a felnőttlétre. Ez a nap beavatódást is jelentett a felnőttek világába, szociális identitása rengeteget fejlődött.

A felnőttkorra kiteljesedő nemi szerepnek a serdülőkor ad végső formát. A serdülőkor nagy befolyással van a nemekre jellemző viselkedés kialakulásában. A serdülő személyiségében fokozatosan hozza létre a felnőtt nemi szerep viselkedésmintáit. Ez több éven keresztül is eltart. Az elbeszélő első tapasztalatait a nagygyantái uradalomban szerzi, ám ez az év inkább az eddig ismeretlen dolgokkal történő kapcsolatteremtéssel zajlik. „Bármelyikkel végigalhattam az éjszakát, nem kellett erőszakosságtól tartania. [ti. a lányok] Barátjuknak néztek. Ezekről Mili néni sem féltett, sokkal hamarabb rájött, mint én, hogy még egyik nemhez sem tartozom, és végtelenül boldog volt, hogy tekintélyemhez méltó pozíciót töltök be.” (81.) A főszereplő még nem sajátította el a felnőtt nemi szerepre jellemző viselkedésmintákat. Ezt nemcsak ő ismerte fel, hanem környezete is: a lányok körükbe fogadták, vele aludtak, anélkül, hogy férfiként tekintettek volna rá. Ekkor még csak külső szemlélője volt az eseményeknek, a nemi identitásához szükséges szerepeket figyelhette meg, majd egy évvel később alkalmazta is őket. Az első lány, aki megtetszett a fiúnak, Babi volt. Babi azzal az indokkal kéri meg az egymás melletti alvásra, hogy a többi férfi elől meneküljön. Az elbeszélő ekkor szerzi meg az első szexuális tapasztalatait.

Újabb nyár jön, újabb szexuális élménnyel. Az elbeszélő ugyanazt csinálja, amit előző évben másoktól megfigyelt. Már túl van egy szexuális tapasztalaton, nincs benne szemérmes féltékenység, sőt ő hívja magához a neki tetsző lányt, Vorzsát. A narrátort inkább a szexuális vágy és a további tapasztalatszerzés lehetősége vonzza, nem érez mélyebb kapcsolatot kettejük között. A megszerzett-ismeretek viszont nem mind kellemesek, ilyen kellemetlen élmény, amikor egyik este kiderül, hogy nem a lánnyal, hanem annak a sötét-séget kihasználó anyjával hál. Mikorra a fiú észreveszi, már késő. Az ármánykodástól és a romlott erkölcsöktől megcsömörlött elbeszélő nem bánja, hogy el kell hagynia a majort. Vorzsától még csak el sem búcsúzik.

Vágó Ica volt a következő lány, aki meghatározó élménynek tekinthető. A főszereplőt Cicushoz, ahogy az elbeszélő kedveskedve hívja, Vorzsával való kapcsolatával ellentétben, nem a szexuális vágy hajtja²⁵, hanem *érzelmek* fűzték. Nevezhetjük ezt első szerelemnek is, amelynek megtapasztalása a serdülőkor egyik lényeges elemének is tekinthető és fontos szerepet tölt be identitásának alakulásában. Ez a lány teljesen más, mint azok, akikkel korábban találkozott: nem cigány származású, ezért a főszereplőnek nehezebb dolga van. A cigány lányokkal együtt nevelkedvén tudja, hogyan kell hozzájuk szólni, valószínűsíteni tudja azt is, hogyan fognak reagálni. Egy nem cigány lánnyal más a helyzet. Ez a bizonytalanság korlátot emel nem csak kezdetben, hanem később is az elbeszélő számára. Erikson szerint a serdülőkori szerelmek arra vonatkozó kísérletek, hogy „*diffúz énképüket, másra vetítve, s így mintegy tikörképben és egyre tisztábban látva jussanak el saját azonosságuk meghatározásához*[..]”²⁶. Vagyis a serdülőkori szerelmek azért állnak főképp beszélgetésből, mert segítségével mindkét fél apránként közelebb jut saját identitása felépítéséhez. Ugyanez történik a főszereplő és Cicus között is. A fiatalok mindennap találkoznak, egymás mellé ülnek a vonaton, sokat beszélgetnek. E szerelem révén tudatosan az elbeszélőben identitásának egy része: „*cigány vagyok*”. (378.) Természetesen eddig is tudta, hogy cigány. Ám most felismeri, hogy ez a tény gátat szab vágyainak. Ez a szerelem identitásának fejlődése szempontjából kettős eredménnyel jár: egyrészt tudatosan látszik az elbeszélőben saját identitása, másrészt ez a felismerés nem kellemes, hiszen tudnia kell: szerelme beteljesületlen fog maradni.

Először kezdi szégyellni a származását és a putrik szegénységét. Számára két világ összeegyeztethetetlennek bizonyul: „*Nem lehet két világ között élni, valamelyikkel szakítani kell!*” (359.) De melyikkel szakítson? A főszereplő Cicussal szemben a breakwelli értelemben vett „*passing*” stratégiát alkalmazza. Ez a stratégia akkor lép működésbe, amikor a legitim szociális mobilitás lehetetlen a személy számára. Ekkor a személy úgy próbál bejutni egy másik szociális kategóriába, hogy saját csoportjának hovatartozását elrejti. Ez a stratégia viszont család útján valósul meg, ennek eredménye, hogy a személynek hazug életet kell élnie. Ebből következik, hogy a személy állandó félelemben él a lelepleződés miatt, ez pedig a személyiség kontinuitását veszélyezteti.²⁷ Ezért érzi magát rosszul az

25 „*Vorzsával nem kínoztak ilyen gondolatok, egymásba zuhantunk forrón, lihegve, aztán elégtünk, füstjét, hamuját elhordta a szél. Csakhogy én most nem erre vágyom. A Cicus közelsége más.*” (360.)

26 Erik H. Erikson: *Az életciklus: az identitás ontogenezise*. In: *Megismerés, előítélet, identitás. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény*. Szerk.: Erős Ferenc, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998, 322.

27 Breakwell, Glynis: *Coping with threatened identities*. 1986,

<http://www.google.com/books?id=wxEOAAAQAAJ&lpg=PR9&ots=flwZu35nOh&dq=Breakwell%3A%20coping%20with%20threatened%20identities&lr=hu&pg=PP1#v=onepage&q&f=false> (letöltés: 2010.04.10.)

elbeszélő: tudja, hogy nem helyes elhallgatnia származását Cicus előtt, ám fél attól, hogy ha kiderül az igazság, elveszíti a lányt.

A problémához a történelmi helyzet nyújt, ha nem is pozitív értelemben vett, de megoldásnak nevezhető végkifejletet. Míután az iskolából sikerül elmenekülnie, a lányba botlik. Cicus nem akarta elszalasztani ezt az alkalmat: szerette volna a főszereplőt bemutatni édesapjának. Az elbeszélő viszont már döntött, döntése szoros kapcsolatban állt a korábban történt eseményekkel. Világossá vált számára, hogy a „passing” énvédő stratégiája nem működik, nem működhet, lehetetlen összeegyeztetni a két világot. Nem képes tovább rejtegetni származását, nem akar tovább hazudni, nemet mond a bemutatásra és az ezt követő „Miért?” kérdésre egyenes választ ad: „Mert cigány vagyok.” (378.) A főszereplőnek kijelentéséhez volt elég ereje, ahhoz viszont már nem, hogy a reakciót is megvárja. Indoklása szerint azért futott el, mert „nem akartam látni szemében a megalázó gyűlöletet”. (379.) Nem tudjuk, hogy a lány valóban „megalázó gyűlölettel” tekintett-e a fiúra. Bizonyára váratlanul érte a kijelentés, de lehet, hogy csak a főszereplő szemében tűnt gyűlöletnek a lány családása. Úgy ugyanis könnyebb a szakítás, ha nincs visszaút. Az elfutás aktsa pedig nemcsak a lány reakciói előli menekülésnek fogható fel, hanem a fiú meghátrált saját érzései elől is.

Az elbeszélő következő kapcsolatába úgy lép be, hogy már túl van az első szexuális tapasztalaton, vagyis mint férfi nyert beavatást a felnőttek világába, és túl van az első szerelmen is, amely érzelmi szempontból jelent beavatódást. Szociális identitását, vagyis cigány mivoltát elfogadta. A történelmi helyzet pedig úgy hozta, hogy nem kellett iskolába se mennie. Cigánypárizsban felnőttként és – iskolai tanulmányai miatt – megbecsült emberként tekintettek rá. A következő kapcsolata pedig ennek megfelelően már felelősségteljesebb lesz, mint az eddigiek.

Egy váratlan tragédia lesz az, amely a főszereplőt összehozza a fiatal gyermekét gyászoló nővel, Borsócskával. A felnőttkort beteljesítő momentum pedig Borsócska terhessége. Ez viszont úgy tűnik, korai a főszereplő szempontjából. A nő nagyon örül a gyermekáldásnak, nemrég elveszített kisfiát pótolhatja ezzel. Az elbeszélő viszont már nem ilyen boldog: „Ha csak ennyi az apai öröm, nincs igazság se égen, se földön. Szép Borsócska szíve, átverve a vastag húsfalat mély zengésű zenéjével, meg akarta velem osztani a boldogságát, aminek én vagyok a teremtője. Hallgattam, kerestem magamban az örömet, a boldogságot, annak az érzésnek a párját, ami Borsócskából kisugárzott. [...] Csókoltam a kebleit, szóltam boldogságot színelve, mert ennek a világnak ez a rendje, áldás az élet, áldás a halál, a közöttünk lezajlott élet csupán kelléke annak a nagy műnek, amit teremtésnek hívnak.” (422.) Az idézett szövegből az tűnik ki, hogy a főszereplő nem tudja kezelni a váratlan helyzetet. Bizonytalan, nem tudja, hogyan kell viselkedni ilyen helyzetben, nem találja saját érzéseit. Egy gyermek vállalása hatalmas felelősséggel jár. Lehetséges, hogy az elbeszélő ennek a súlyától ijedt meg. Vagy pont az ellenkezője, nem volt képes felfogni ennek a súlyát, és inkább nem gondolt bele, hogy mivel jár ez. Tulajdonképpen ezt is mondhatjuk egyfajta identitásvédő stratégiának is. A másik, ami miatt problémásnak ítélni lehet egy gyermek érkezését, az a történelmi helyzet. Aggodalmaival nem akarja Borsócska örömét elvenni, ezért úgy tesz, mintha nem jutna szóhoz az örömtől. Vagy inkább elfogadja csendesen, „mert ennek a világnak ez a rendje”. (422.) Borsócska és az ő világa ugyanaz, itt pedig ez a rend: születés, halál, a közte lévő élet nem számít, csak a teremtés összességében értelmezhető. Lefordítva az előbbi gondolatot, látjuk, hogy nem az számít, hogyan él az ember, hanem az, hogy mit képes hátrahagyni a teremtésben, vagyis ebben a világban nem a pénz, a státus fontos, hanem a reprodukció. (Vö. Gen 1.28)

Míg kezdetben egyik nemhez sem tartozott, később lassacskán ráébredt saját nemi identitása összetevőire, sikerült elsajátítania a nemi szerepeket is. Vorzsával még csak

szexuális tapasztalatot szerzett, Cicussal a szerelem érzését élhette át, Borsócskával pedig már egy letisztultabb, a szerelmet és szexuális vágyat egyaránt hordozó kapcsolatot sikerült kiépítenie. Ezáltal nemcsak nemi identitása fejlődött, hanem szociális és személyes is, hiszen az identitás külön összetevőit nehéz egymástól elválasztani.

Az identitáskeresést Pilinszky János a következő gondolatokkal mutatja be: „*Eszembe jut a gyönyörű kép a világ halála után az üdvözültek fehér kavicsot kapnak kezükbe, melyre rá lesz írva »valódi nevük«.* S a másik kép, gyermekkori emlék, amikor folyóparton kavicsot kerestünk, s ezer és ezer közül kiválasztottunk egyet. Mit is kerestünk a gyermekkor mitologikus partjain? Nyilván nem kavicsot, hanem a »mi« kavicsunkat, valódi nevünket, azonosságunkat, identitásunkat – amit azóta is keresünk minden valódi érzelmünkben és gondolatunkban.”²⁸ Lakatos a személyes identitás keresését sajátos módon képzelel el, mélyen a történet szálaiba szőve.

Korábban már említettem, hogy az identitás keresése egy folyamat, konfliktusok sorozatán keresztül jutunk közelebb saját identitásunkhoz. Ezek lehetnek külső és belső konfliktusok. Míg Pilinszky ezt a folyamatot egy gyermekkori emlékhöz és kavicsgyűjtéshez hasonlítja, addig Lakatos regényében egy sötét erdőben és folyóparton történő bolyongás képsorozatát használja az identitáskeresés érzékeltetésére. Amikor a fiú a nagygyantéi tanyából hazafelé indul, nagyon sötét van, alig lehet látni valamit, csak tapogatózva tudja érzékelni a világot. Ez a konkrét tapasztalati homályosságon is túlmutató sötétség utalhat arra, hogy amíg az egyén keresi identitását, olyan, mintha egy sötét szobában tapogatózva próbálja megtalálni, hogy mely pontokból indulhat ki. „*Sóhajtozva figyeltem az eget, sehol egy csillag nem raggyant meg. Hová lett az erdő? Naplementekor még alig egy hajításnyira látszott, úgy tűnt, hogy az út is egyenesen oda vezet.*” (310.) A személy sokszor úgy véli, hogy élete pontosan kiszámítható, nincsenek „mellékvágányok”, ezt azonban nem bizonyítja a valóság. Az elbeszélőnek is meg kell ismernie azokat a mellékutakat, amelyekről kezdetben nem tudja, hogy mellékutak, csak később derül ki róluk. Miközben keresi a fűtat, vagyis átvitt értelemben az identitását, furcsa álmot lát. Az álmok Freud szerint az elfojtott vágyak – főleg gyermekkori – kielégülései. Vagyis a főszereplő első álmában szereplő, a Kapusy matektanár, Kurucsó, Rilyándri, mind-mind a főszereplő egy-egy vágyát jelképezik: a tanár az iskola, és ezáltal a tudás utáni vágyát, Kurucsó az otthonába való visszatérést, míg Rilyándri a szexualitást.²⁹

A főszereplő tovább folytatja útját hazafelé, vagyis keresi az identitásához vezető utat. Ez az út már nem olyan sötét, mint az előbbi. „*A távoli villámlások időnként látni engedtek valamit, és a közeledő zengés hallatán reméltem, hogy az útba eső falvakon minden nagyobb kerülő nélkül átjuthatok. [...] Dörögve közeledett a vihar, a villámok sűrűn egymásba olvadó fényénél kitűnően tudtam tájékozódni. Csodálatos módon most nem féltem.*” (330.) Vagyis a néha felvilágosító fényenél már képes tájékozódni, de ez a fény még nem egyenlő a világossággal, ez csak néha villan fel. Azt pedig fontos megjegyezni, hogy ez a pulzáló mozgású fény a közeledő vihar villámaiból árad, amely nem hoz semmiféle nyugalmat. Ő mégsem ideges, mert ezek az egyre sűrűbben felvillanó fények láttatni engedik vele az utat, ami lehet az út, amin éppen hazafelé készül, és az út, amit végig kell járnia, hogy elnyerje identitását. A vihar pedig a rá váró nehézségeket szimbolizálja, mind valós, mind átvitt értelemben. Az elbeszélő is csodálkozik azon, hogy odakint a szabadban félnie kellene egy vihar kel-

28 Pilinszky János: *A Notre-Dame hátában*. In: *Szög és olaj*, Vigilia, Budapest, 1982, 295.

29 A fiúnak Kurucsó, a csendőr, kövel való megdobálása miatt kellett otthonról elmenekülnie. Azért jelképezi mégis az otthonába való visszatérést, mert ha a narrátor ezt az ügyet megoldja, vagyis elég pénzt szerez a csendőr „megvásárlásához”, akkor hazatérhet otthonába. Rilyándri pedig az elbeszélő legjobb barátjának az asszonya, de a nő tetszett az elbeszélőnek is, ezért jelképezi a szexualitást.

lós közepén, ám ő mégsem teszi. Valahogy sztoikus nyugalommal nézi az esőt, közben pedig az élet nagy bölcsességein gondolkodik. Például azon, hogy a jó és a rossz fogalma a használójától függ, vagyis mindenki maga dönti el, mit tekint annak. Még gyermekként az egyén többször a sötétben tapogatózik, nem látja a dolgok lényegét, és emiatt sokszor fél, addig serdülőkorban több fény mutatja az utat, könnyebben láthat a dolgok mögé, ám még nem ért el a teljesebb világosságig, vagyis ahhoz a szakaszhoz, amit Erickson érett kornak hív, amikor is megtapasztalhatjuk a *teljességet*.³⁰

A küzdelem még nem ért véget. „Az idő teljesen összefolyt a szakadó esővel, nem lehetett tudni, hajnal van vagy éjszaka egy-egy rövid időre úgy tűnt, hogy elvonult a vihar, de szinte kifogyhatatlanul újra és újra kezdte.” (333.) Az idézetben szereplő vihar azokat a konfliktusokat szimbolizálja, amelyekkel az identitáskeresés folyamatában kell az egyénnek szembenéznie. A vihar ismétlődő visszatérése pedig azt a mechanizmust szimbolizálja, amikor a szubjektum a megoldott konfliktusok révén egy magasabb szintre jut, ám ekkor elkerülhetetlenül létrejönnek újabb konfliktusok is, hiszen az előző konfliktus megoldása önmagában generálja egy újabb kialakulását. Ez a fejezet költői leleménységgel szól arról a kettősségről, amely a főszereplő térbeli és lelkében tett vándorlását írja le.

A vándorlásban újabb fordulóhoz ér, választania kell a kerülő út és a vízen való átkelés között. A vízen való átkelés kockázatosabb, de ha sikerül átérni a túlpartra, időt takaríthat meg. A két lehetőség közül az utóbbi mellett dönt. A víz itt nemcsak amiatt fontos, mert a főszereplőnek a tavaszi áradás miatt egy újabb megpróbáltatást kell átélnie, hanem a víznek szimbolikus jelentése is van: „A vízből mint az élet forrásából kiemelkedő dolog formát kap, vagyis megszületik, behatárolhatóvá válik, s elkezd önálló életét. A vízhez, az eredetkez való visszatérés, a reintegrálódás, a forma elvesztése egyaránt magában foglalja a halálunk, a régi élet megszűnésének és az újjászületésnek a lehetőségét. Ez az alapja a különféle megtisztulási és beavatási szertartásokban a rituális vízhintésnek, mosakodásnak vagy fürdőnek”.³¹ E beavatási szertartások lényege általában az, hogy az egyén gyermekkorából felnőttkorba lép át valamilyen próbatétel útján, vagyis felnőttként születik újjá. Ezt az estét tehát az identitáskeresésen túl tekinthetjük egyfajta beavatásnak is. A másik, amire a víz szimbolikája révén felfigyelhetünk, az a megtisztulás aktusa. A „tisztaság” fogalma a cigány hagyományokban is, mint sok más kultúrában, nagy szereppel bír.³²

„Gyorsan átsuhan agyamon rövidke életem minden fontosabb mozzanata, igazán akadt volna közöttük megbánnivaló, de az élet sokkal csábítóbbnak tűnt.” (334.) Amikor az egyén önmagára vonatkoztatott tapasztalatait, életének eseményeit olyan logika szerint dolgozza fel, amely hasonlít a történetek szerkezetének logikájára, személyes identitásnak nevezzük. Ez az este nemcsak beavatódás volt, nemcsak az önazonosság szimbolikus keresésének leírása, hanem az elbeszélő saját gondolatainak keresztül szembesült személyes identitásával. A vihar továbbra sem csendesült, de már virradt a határban. Az elbeszélő pedig megpillantja az első putrit. Hazaért.

30 Erik H. Erikson: *Az életciklus: az identitás ontogenezise*. In: *Megismerés, előítélet, identitás. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény*. Szerk.: Erős Ferenc. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998, 327.

31 *Szimbólumtár*. Szerk.: Pál József – Újvári Edit, 2001,

http://www.bkiado.hu/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm (letöltés: 2010. 04. 25.)

32 A regény idejére ezen hagyomány már kevésbé él, de valamilyen „maradványa” még megtalálható a cigányok köztudatában, hiszen a főszereplő édesapja is megjegyzi még a regény elején, hogy a ló tisztátalan állat, ezért nem szabad megenni, mert tisztátalanná válik tőle az ember. Az, hogy ez a hagyomány az újabb generációnak nem jelent már szinte semmit, jól mutatja az, hogy a regény több epizódjában lovat esznek.

Tanulmányomban Lakatos Menyhért *Füstös képek* című regényét vizsgáltam meg az identitáskeresés szempontjából. Az elbeszélő, identitásának megőrzése érdekében a breakwelli értelemben vett négyféle *coping* stratégia közül alkalmazza a *negativizmus*, „*passing*” és a *behódolás* stratégiáját. Az *elszigetelődést* viszont nem. A főszereplő végig a regény során cselekvőképesnek bizonyult, identitásának védelmében azonban képtelen volt az *izoláció* eszközeihez nyúlni. Breakwell szerint egyes csoportok a sikeres identitásvédő stratégiákat utódaiknak is átadják. Ebből a szempontból az elszigetelődés, vagyis a környezettől való izoláció Cigánypárizsban nem tartozott a sikeres coping-stratégiák közé, valószínűsíthető, hogy ezért nem alkalmazza az elbeszélő. A regény során láthattuk, hogy a főszereplő a breakwelli stratégiákat sikeresen alkalmazta és az eriksoni elmélet szerinti serdülőkori szakaszból sikeresen lépett át a fiatal felnőtt szakaszba. A probléma viszont továbbra is fennáll: sikeresen megtalálta identitását vajon képes lesz-e megőrizni a történelem viharain keresztül is? Erre azonban már nem kapunk választ.